

УДК 811.161.2'373.612.2'1-11:165.194

МОВНИЙ ОБРАЗ ЧИ МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБРАЗУ: КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ

Христина Щепанська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1/233, 79001, м. Львів, Україна
тел. (032) 2394355
e-mail: khrystynashchepanska@gmail.com*

Проаналізовано особливості співвідношення понять “мовний образ” і “мовні засоби вираження образу”. Розглянуто основні підходи до тлумачення терміна “мовний образ” у сучасному мовознавстві: традиційний (формальний) і когнітивний. Охарактеризовано два аспекти інтерпретації поняття образності мови: як способу творення образу і як засобу його відтворення. Розглянуто особливості когнітивної і мовної метафор в аспекті диференціації понять “мовний образ” і “мовні засоби вираження образу”.

Ключові слова: мовний образ, мовні засоби вираження образу, когнітивна метафора, мовна метафора.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10926>

Постановка проблеми, мета дослідження. Поняття образності та образу є надзвичайно важливими у сучасному мовознавстві, зокрема таких його напрямках, як когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвостилістика. Образ є однією із психологічних категорій, які відіграють важливу роль у когнітивних процесах, адже з нього починається пізнання [5: 101]. Водночас він є першим джерелом вербалізації знань, які перекодовуються у семантичній структурі мовного знаку у вигляді її наочно-образного смислового компонента [1: 112]. Головна відмінність між мовами, за Р. Ленекером, полягає в тому, що вони кодують однакові концептуальні структури через суттєво відмінні образи [14: 109]. У пропонованій статті йтиметься про два аспекти інтерпретації поняття *образності мови*: як способу творення образу (мовний образ) і як засобу його відтворення (мовні засоби вираження образу).

Мета дослідження – проаналізувати особливості співвідношення понять “мовний образ” і “мовні засоби вираження образу” з огляду на два аспекти інтерпретації поняття образності мови: як способу творення образу і як засобу його відтворення.

Актуальність дослідження. Антропоцентрична та культурологічна зорієнтованість сучасного українського мовознавства визначила тенденцію розглядати мовні одиниці в аспекті їх семантичної глибинності як елементи культурного коду нації і засоби лінгвокультурної ідентифікації народу. Це спричинило актуалізацію поняття *образності*. У сучасній лінгвістиці можна виокремити два основні аспекти інтерпретації поняття *образності мови*: як *засіб* відтворення предметно-чуттєвого образу (традиційний, формальний підхід) і як

спосіб творення образу (сучасний, когнітивний підхід). Виокремлення когнітивного підходу в інтерпретації поняття образності мови, пов'язане, зокрема, з теорією когнітивної метафори, призвело до переосмислення поняття мовного образу, яке традиційно було прийнято ототожнювати з поняттям “мовні засоби вираження образу”. Однак досі ці поняття часто розглядають як тотожні. Саме тому особливо актуальним є розмежування традиційного (формального) і сучасного (когнітивного) аспектів інтерпретації поняття “мовний образ” і “образність мови”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна теорія мовного образу визначає це поняття як текстово-когнітивний або лінгвокогнітивний конструкт (А. Мойсієнко, 2006, Л. Белехова, 2002), як “естетично значущий результат лінгвокреативного мислення” (Н. Слухай, Ю. Мосенкіс, 2006). Л. Ставицька трактує мовний образ як “створене засобами мови двопланове зображення, складне психолінгвальне явище” [9: 25], апелюючи таким способом до когнітивного підходу в інтерпретації цього поняття, однак назва дослідження, “Мовні засоби вираження наскрізного образу...” актуалізує інший – формальний підхід до визначення терміна “мовний образ”. Отже, виникає потреба розмежувати формальний і когнітивний аспекти інтерпретації поняття “мовний образ”, що й було метою пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Л. Ставицька, у сучасному мовознавстві термін “мовний образ” трактують двоєю: як “первинний чуттєвий образ” або як “вторинний асоціативний образ” [9: 24]. Тут насамперед ідеться про різні рівні образності: предметно-чуттєвий і вербальний. На предметно-чуттєвому рівні відбувається диференціація образу в колективному несвідомому з окресленням архетипів та перцептивних каналів зв'язку психологічного з матеріальним, дійсним, тоді як на вербальному рівні образ об'єктивується в метафоричних, фразеологічних та символічних одиницях [12]. Предметно-чуттєвий, або первинний мовний образ “пов'язаний з предметно-поняттєвим логічним змістом лексичної одиниці” [9: 24]. Він формується на основі вербалізації чуттєвого досвіду (зоровий, слуховий, тактильний і інші). Вторинний мовний образ виражає зміст “у нетотожній йому образній формі за допомогою асоціативного зближення різнорідних уявлень” [9: 24]. Між предметно-чуттєвим і вербальним рівнями образності є ще один – ментальний рівень, пов'язаний зі структуруванням внутрішньоформного образу як синтезу поняттєво-логічного й образного, “що фокусує логічне, емоційно-чуттєве, оцінне – усе, що проєктується свідомістю і підсвідомим в інтенції на внутрішню форму ключового слова” [4: 89]. Диференціація внутрішньоформного образу – це закріплення за предметно-чуттєвим образом певної концептуальної рамки, яка визначає параметри семантичного наповнення майбутнього слова-образу.

Структурним елементом внутрішньоформного образу є базовий концепт, або когнітивна метафора. Процес когнітивної метафоризації ґрунтується на взаємодії двох структур знань – домену джерела і домену цілі [6: 9]. Знання в межах домену джерела організовані за зразком “схем образів” (image schemas), до яких належать: “вмістилище”, “поверхня”, “суб'єкт”, “об'єкт”, “шлях”, “частина-ціле” та інші [6: 11]. Отже, на ментальному рівні відбувається когнітивна обробка образу, в результаті якої за ним закріплюється певна “рамка”, що визначає можливий набір сем під час його вербалізації.

Відтак, мовний образ можна визначити як складну ментально-лінгвальну одиницю, яка, з одного боку, будучи закорінена у психіку, виражає відношення між предметними реаліями у свідомості людини, а з іншого, втілюючись у мовно-знакову форму, об'єктивує образний зміст концептуальної структури [12: 13]. Мовний образ,

формує на трьох рівнях образності, охоплює предметно-чуттєвий, внутрішньоформний і словесний образи. Натомість поняття “мовні засоби вираження образу” безпосередньо пов’язане лише з одним – вербальним рівнем образності.

Розмежування понять “мовний образ” і “мовні засоби вираження образу” пов’язане також з двома аспектами інтерпретації поняття *образності мови*: як *способу* творення образу і як *засобу* його відтворення. Образність у її традиційному розумінні є мовною реалізацією чуттєвого уявлення або асоціації, що лягли в основу внутрішньої форми слова [11: 441–442]. Як зазначає Ю. Арешенков, мовна образність “виникає за умови особливого поєднання, семантичного зв’язку між мовними одиницями, коли експонент (форма) одного мовного знака асоціюється із значенням (змістом) іншого” [2: 47]. Відповідно до цього традиційного (формального) аспекту, мова є засобом відтворення предметно-чуттєвого або внутрішньоформного образу.

Інший (когнітивний) аспект тлумачення поняття образності мови передбачає трактування її як способу творення образу, а не лише як засобу його відтворення. Образність – одне з центральних понять когнітивної лінгвістики [10: 41]. Згідно з однією із ключових у когнітивній лінгвістиці теорією прототипів, “ментальні образи чи шаблони, що організують ментальний досвід, викликають появу понять або через проєкцію на категорії, або через метафоричну проєкцію з фізичних на абстрактні домени” [10: 38].

Отже, в сучасному розумінні категорія *мовної образності* охоплює два поняття: мовний образ і мовні засоби вираження образу. Якщо перше є способом, моделлю творення образності, то друге – засобом її відтворення. У першому випадку можна говорити про мовний образ як ментально-лінгвальний конструкт, текстотворчу категорію. Змістово-формальний підхід до тлумачення поняття “мовний образ” дає змогу розглядати його не як дане, а як процес послідовної концептуалізації, динамічну категорію, що формується на різних рівнях образності, кожен із яких має особливості лінгвальної репрезентації. У другому випадку йдеться про мовні засоби вираження образу як сукупність лексичних одиниць, що вербально відтворюють образну інформацію. Відповідно, поняття мовного образу поєднує когнітивну і мовну метафори, а поняття мовних засобів вираження образу – лише мовну.

Спробуємо розглянути це на прикладі, проаналізувавши віршові рядки І. Франка: “*Вирядім ми слово до походу Не в степи куманські безконечні, А в таємні глибини сердечні, Де кують будуцину народу. Потопчимо там полки погані...*” [17: 304]. Два центральні образи цих рядків – *слово* і *серце*. Якщо ми спробуємо характеризувати мовні засоби їх вираження, то нам доцільно зазначити, що образ “слово” втілює антропоморфна метафора “*Вирядім ми слово до походу*”, а образ “серце” – просторова метафора “*в таємні глибини сердечні, Де кують будуцину народу*” і цього буде достатньо. Якщо ж трактувати зазначені лексеми як мовні образи, характеристика повинна бути детальнішою та глибшою. Наприклад, на предметно-чуттєвому рівні образ “слова” формується у процесі візуалізації (зоровий образ) – автор малює картинку походу, де слово – це воїн (“*Вирядім ми слово до походу*”). На базовому концептуальному або ментальному рівні зазначений образ характеризує змістова рамка “суб’єкт дії”, яку на мовному рівні семантично заповнює антропоморфний образ *слова-воїна*. І, зрештою, характеристика комунікативно-прагматичного рівня образності передбачає інтерпретацію

семантичних зв'язків, якими в зазначеному прикладі є відношення *слово – серце* і *слово – зброя*.

Образ *серця* на предметно-чуттєвому рівні також формується у процесі візуалізації, де *серце* постає внутрішнім світом, психологічним простором. На ментальному рівні зазначений образ формує змістова рамка “вмістилище”, яку на мовному рівні заповнює просторовий образ *серця-світу* (“*в таємні глибини сердечні, Де кують будучину народу. Потопчимо там полки погані...*”). І знову ж таки, на рівні тексту образ *серця* характеризують відношення *серце – слово* і *серце – внутрішній світ*.

Інший приклад – вішові рядки П. Куліша: “*Одкрив би я своє серце, Та нікому, та нікому. Цвіте воно, як Божий рай, Потай миру, потай миру... Ой серденько закритєє, Тихий раю, тихий раю! Ніхто тебе не нівечить, Бо не знає, бо не знає...*” [15: 268]. Центральний образ рядків – *серце*. Мовними засобами його вираження є фітоморфне метафоричне порівняння “*цвіте, як Божий рай*” і просторова метафора “*серце – внутрішній світ, тихий рай*”. Якщо ж трактувати лексему *серце* із запропонованого контексту як мовний образ, то треба характеризувати кожен зафіксований у ній рівень образності. На предметно-чуттєвому рівні образ *серця* формується у процесі візуалізації – *цвіте, як Божий рай*. На базовому концептуальному рівні зазначений образ характеризують змістові рамки “об’єкт дії” (“*Одкрив би я своє серце...*”), “суб’єкт дії” (“*цвіте воно (серце)*”), “вмістилище” (“*Ой серденько закритєє, Тихий раю, тихий раю!*”). На мовному рівні концептуальні змістові рамки заповнюють фітоморфний образ “*серце – квітка*” і просторовий образ “*серце – внутрішній світ, тихий рай*”. На комунікативно-прагматичному рівні образності характеризуємо функціональний образ, тобто семантичні зв’язки, якими в зазначеному прикладі є відношення *серце – світ, я – світ*.

Головною передумовою для розмежування понять “мовний образ” і “мовні засоби вираження образу” є розрізнення когнітивної і мовної метафор. Важливо вийти за межі стереотипу, ніби метафора – це винятково засіб мови. Саме мислення є метафоричним, тому варто розрізнити когнітивну метафору і мовну метафору. Когнітивна метафора – це змістова рамка образу, а мовна метафора відповідає за семантичне наповнення цієї рамки. Наприклад, образ *серця* у запропонованих поетичних рядках О. Пчілки “*Давно написані листки... Неначе зсохлії квітки Вони лежать у мене в скрині; І в серця тихого святині Я ними теж пак дорожу, – Ті скарби мертві бережу!*” [16: 37] втілюють когнітивна метафора *серце – вмістилище* і мовна метафора *серце – храм, святиня*. Образ “написаних листків” втілює когнітивна метафора *листки – об’єкт дії* і мовна метафора *листки – зсохлії квітки*. Когнітивна метафора завжди абстрактна, тоді як мовна, навпаки, конкретна.

Висновки. Отже, “мовний образ” і “мовні засоби вираження образу” – різні поняття, які не можна сплутувати. Мовний образ – складне багаторівневе поняття, яке поєднує в собі довербальний предметно-чуттєвий образ, ментальний (внутрішньоформний образ), вербальний компонент і функціональний компонент, тобто системні зв’язки з іншими образами, а мовні засоби вираження образу – формальне поняття, пов’язане зі словесною матеріалізацією образних структур. Аналіз мовного образу охоплює характеристику чотирьох рівнів образності, на яких він формується: предметно-чуттєвого, ментального, вербального і комунікативного, тоді як аналіз мовних засобів вираження образу передбачає характеристику лише вербального рівня образності.

Перспективи використання результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані для подальшої розробки теорії мовного образу, зокрема у когнітивному та комунікативно-прагматичному, або функціональному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алефиренко Н. Ф.* Методологические основания исследования проблемы вербализации концепта / Н. Ф. Алефиренко // Вестник ВГУ. – 2004. – С. 60–66. – (Серия «Гуманитарные науки»; № 2).
2. *Арешенков Ю. О.* Словесный образ в аспекті лінгвістичного аналізу тексту / Ю. А. Арешенков // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – Вип. 1. – С. 45–50.
3. *Белехова Л. І.* Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : монографія / Л. І. Белехова. – Херсон, 2002. – 368 с.
4. *Голянич М. І.* Внутрішня форма слова і дискурс : монографія / М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 296 с.
5. *Елисеєва О. В.* Замещающая функция символа как критерий выделения символического наполнения концептов / О. В. Елисеєва // Общественные и гуманитарные науки. – Москва, 2006. – С. 100–104.
6. *Лакофф Дж.* Метафори, которми ми живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон: пер. с. англ. / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – Москва : Издательство ЛКИ, 2008. – 256 с.
7. *Мойсієнко А. К.* Слово в апперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: монографія / А. К. Мойсієнко. – Київ : Сталь, 2006. – 304 с.
8. *Слухай Н. В.* Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Н. В. Слухай, Ю. Л. Мосенкіс. – Київ : Видавничий дім А+С, 2006. – 165 с.
9. *Ставицька Л. О.* Мовні засоби вираження наскрізного образу як елемента індивідуальної естетичної системи / Л. О. Ставицька // Семасіологія і словотвір: Збірник наукових праць. – Київ : Наукова думка, 1989. – С. 98–102.
10. *Табаковська Е.* Когнітивна лінгвістика і поетика перекладу : монографія / Ельжбета Табаковська ; пер. Сергій Тюпа. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2013. – 203 с.
11. Українська мова. Енциклопедія / [ред.: В. М. Русанівський; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні]. – Київ : “Укр. Енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
12. *Щепанська Х. А.* Мовний образ серця в українській поезії XIX століття : автореф. дис. на здобуття ... канд. філол. наук: 10.02.01. – українська мова / Х. А. Щепанська. – Львів, 2014. – 20 с.
13. *Shchepanska Kh.* The levels of imagery in the poetic text / *Kh. Shchepanska* // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. – С. 186–194. – (Серія «Філологія»; вип. 42).

14. Langacker R. Concept, Image and Symbol: the cognitive basis of grammar / Ronald W. Langacker. – 2nd ed. With a new pref. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2002. – 395 s.

ДЖЕРЕЛА

15. Куліш П. О. Твори: в 2 т. – Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади [Текст] / П. О. Куліш. – Київ : Наукова думка, 1994. – 752 с.

16. Пчілка Олена. Думки-мережанки Олени Пчілки [Текст] / Олена Пчілка. – Волинь, 1885. – Київ, 1886. – 97 с.

17. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – Т. 1. Поезія [Текст] / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1976. – 502 с.

REFERENCES

1. Alefirenko, N. F. (2004). Metodologicheskie osnovaniya issledovaniya problemy verbalizatsii kontsepta. *Vestnik VGU. Seriya «Gumanitarnye nauki», № 2.*

2. Areshenkov, Yu. O. (2008). Slovesnyi obraz v aspekti linhvistychnoho analizu tekstu. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*: zb. nauk. prats. Kryvyi Rih : Vydavnychiy dim, vyp. 1.

3. Bieliekhova, L. I. (2002). *Slovesnyi poetychnyi obraz v istoryko-typolohichnii perspektyvi: linhvokohnityvnyi aspekt (na materialy amerykanskoï poezii): monohrafiia.* Kherson.

4. Holianych, M. I. (2008). *Vnutrishnia forma slova i dyskurs : monohrafiia.* Ivano-Frankivsk: Vydavnycho-dyzainerskyi viddil TsIT Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka.

5. Yeliseeva, O. V. (2006). Zameshchayushchaya funktsiya simvola kak kriteriy vydeleniya simvolicheskogo napolneniya kontseptov. *Obshchestvennye i humanitarnye nauki.* Moskva.

6. Lakoff, Dzh. (2008). *Metafory, kotorymi my zhivem.* Moskva : Izdatelstvo LKI.

7. Moisiienko, A. K. (2006). *Slovo v appertseptsiinii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannia Shevchenkovoho virsha: monohrafiia.* Kyiv: Stal.

8. Slukhai, N. V. (2006). *Movna symbolika i mifopoetyka tekstiv Tarasa Shevchenka.* Kyiv: Vydavnychiy dim A+S.

9. Stavytska, L. O. (1989). Movni zasoby vyrzhennia naskriznoho obrazu yak elementa indyvidualnoi estetychnoi systemy. *Semasiolohiia i slovtvir*: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Naukova dumka.

10. Tabakovska, E. (2013). *Kohnityvna linhvistyka i poetyka perekladu: monohrafiia.* Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu im. V. Stefanyka.

11. *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (2000) / [red.: V. M. Rusanivskyi; NAN Ukrainy. In-t movoznav. im. O. O. Potebni]. Kyiv: “Ukr. Entsyklopediia” im. M. P. Bazhana.

12. Shchepanska, Kh. A. (2014). *Movnyi obraz sertsia v ukrainskii poezii XIX stolittia* : avtoref. dys. na zdobuttia ... kand. filol. nauk: 10.02.01. – ukrainska mova. Lviv.

13. Shchepanska, Kh. (2018). The levels of imagery in the poetic text. *Problemy humanitarnykh nauk*: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho

pedagogichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filolohiia». Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka, vup. 42.

14. Langacker, R. (2002). *Concept, Image and Symbol: the cognitive basis of grammar*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.

SOURCES

15. Kulish, P. O. (1994). *Tvory: v 2 t. T. 1. Prozovi tvory. Poetychni tvory. Perespivy ta pereklady [Tekst]*. Kyiv: Naukova dumka.

16. Pchilka, O. (1886). *Dumky-merezhanky Oleny Pchilky [Tekst]*. Volyn, Kyiv.

17. Franko, I. (1976). *Zibr. tv.: u 50 t. T.1. Poeziia [Tekst]*. Kyiv: Naukova dumka.

Стаття надійшла до редколегії 10. 02. 2020

доопрацьована 01. 03. 2020

прийнята до друку 07. 03. 2020

LANGUAGE IMAGE OR THE LANGUAGE MEANS OF THE IMAGE EXPRESSION: CORRELATION OF THE NOTIONS

Khrystyna Shchepanska

*Lviv Ivan Franko National University,
Department of Applied Linguistics,
Universytets'ka Str., 1/233, 79001, Lviv, Ukraine
phone: (032) 2394355
e-mail: khrystynashchepanska@gmail.com*

The peculiarities of the correlation between the notions of “language image” and “linguistic means of expression of the image” are analyzed in the article. Conception of the language image is improved. Analyzed notion is considered as a complex dynamic category providing four consistent forms of the image transformation: psychological, cognitive thesaurus, verbal sign, discursive corresponding to four levels of imagery (sensory, mental, verbal and communicative-pragmatic). The correlation between the notions of “language image” and “linguistic means of expression of the image” is found out in two aspects: traditional (formal) and modern (cognitive). Two main aspects of the interpretation of the notion of the language imagery are considered: as a way of image creating and as a means of image reproducing. It is found out that the category of linguistic imagery includes two concepts: language image and linguistic means of expression of the image. The notion of the language image is considered as a way, a model of the imagery creation, and the notion of the linguistic means of expression of the image is considered as a means of image reproduction. In the first case, the language image is interpreted as a mental-lingual unity, a text-making category. According to this approach the concept of “language image” is considered also as a process of sequential conceptualization, a dynamic category forming at the different levels of imagery, each of which has the features of the lingual representation. And the notion of the linguistic means of expression of the image is interpreted as a complex of the lexical units that reproduce imagery verbally. The main precondition for the distinction between the terms of “language image” and “linguistic means of expression of the image” is considered in the distinction between the notions of cognitive and linguistic metaphors. Accordingly, the concept of language image includes cognitive and linguistic metaphors, and the concept of linguistic means of expression of the image includes linguistic metaphor only.

Keywords: language image, linguistic means of expression of the image, cognitive metaphor, linguistic metaphor.